

Gondolatok a társasnyelvészet és a fordítástudomány viszonyáról

Heltai Pál

Lanstyák István (2004) gondolatébresztő cikke a fordítástudományt a társasnyelvészet (szociolingvisztika) oldaláról közelíti meg. A fordítástudományt ebből az előnyös nézőpontból szemlélve sok mindent észrevesz, amit más nem, és sok olyan megállapítást és javaslatot tesz, amin érdemes elgondolkozni vagy amivel érdemes vitatkozni. Úgy gondolom, a cikk mindenképpen jó alkalom arra, hogy a *Fordítástudományban* új műfajt honosítsunk meg: a vitacikket. Ezen új műfaj első példányának szánom a jelen eszme-futtatást.

1. Társasnyelvészet és szociolingvisztika

Lanstyák (2004: 5) szerint a társasnyelvészetnek nagyságrendekkel fontosabb szerepet kellene játszania (és részben játszik is, teszi hozzá) a fordítástudományban, mint ahogy az Klaudy fordításelméleti könyvének a szociolingvisztikáról szóló fejezetében (1999/2002: 31-39) leírtakból következik.

Mielőtt ezt a kijelentést érdemben vizsgálnánk, tisztáznunk kell, mit jelent a *társasnyelvészet* kifejezés. Lanstyák cikkének bevezető szakasza szerint a társasnyelvészet a szociolingvisztika szinonímája („*társasnyelvészet vagy szociolingvisztika*”). A 2. részben (6-7.o.) viszont a társasnyelvészetre (Labov és Trudgill nyomán) gyűjtőfogalomként utal, ami magába foglalja többek között a nyelv-szociológiát, pragmatikát, diskurzuselméletet, kétnyelvűségkutatást, stb., sőt ide sorolja a fordítástudományt is. Tekintve, hogy két oldalon belül két különböző értelemben fordul elő a kifejezés, úgy gondolom, hasznos lehet ennek a terminusnak a jelentését részletesebben megvizsgálnunk.

Karácsony Sándor 1938-ban megjelent *Magyar nyelvtan társaslélektani alapon* c. könyve az iskolai nyelvtanítás kérdéseiből indul ki. A szerző szerint a nyelvtanítás hagyományos eredménytelensége és népszerűtlensége annak köszönhető, hogy a nyelvtan tanulása során a tanulók nem látják a fától az erdőt, vagyis azt, hogy az egyes nyelvtani formák tanulásának mi köze van a nyelv alap-tényéhez, ahhoz a tényhez, hogy „*én és te beszélünk*”. Másképpen fogalmazva: a nyelvet (és a nyelvtant) kommunikációra használjuk; a nyelvtan paradigmái csak akkor érdekesek – legalábbis a tanuló számára – ha a nyelv használatát, társas tevékenység jellegét akkor is szem előtt tartjuk, amikor a rendszert vesszük szemügyre:

Az egyetlen kérése a nevelő gondolkodásnak az, hogy úgy beszéljünk a nyelvtudomány tényéről, hogy közben mindig arról beszéljünk, ami a nyelv. Az

alap, amelyre mindig vonatkoztatunk mindent, ez a darabja legyen a valóságos életnek, hogy én és te beszélünk. (Karácsony 1938: xxiii)

Ennek megfelelően Karácsony a kommunikációs helyzetekből indul ki, és a mondattantól az alaktanon keresztül a hangtan felé haladva írja le a nyelvtant, a korábbi nyelvtankönyvekhez képest fordított sorrendben, mindig szem előtt tartva a nyelv használatának társas jellegét. Újabban Szilágyi N. Sándor (2000) tett hasonló kísérletet arra, hogy elmagyarázza a nyelvtanból felvételizőknek, hogy a nyelvtant kommunikációra használjuk.

Karácsony szerint tehát *lényege szerint minden nyelvészet társasnyelvészet* (bár ezt a kifejezést nem használja), hiszen az emberi kommunikáció folyamatát és annak eszközét, a nyelvet tanulmányozza, amelynek használatához mindig legalább két ember szükségeltetik. Hasonló gondolatokat fejt ki Sándor (2001): szerinte a szociolingvisztika tulajdonképpen nem a nyelvészet egyik ága, hanem szemlélet, a nyelvnek mint társas tevékenységnek a szemlélete. Éppen ezért váltja fel a *szociolingvisztika* kifejezést *társasnyelvészet* kifejezéssel. Míg a hagyományos értelemben vett szociolingvisztika a nyelv és a társadalom kapcsolatát, egymásra hatását és az ennek nyomán kialakuló nyelvváltozatokat vizsgálja, addig a *társasnyelvészetként értelmezett szociolingvisztika*, vagy egyszerűen társasnyelvészet ennél szélesebb területre terjed ki, és gyakorlatilag azonos a nyelvészettel: „nem arról van szó, hogy a társas szemléletű nyelvészet a nyelv társas tulajdonságaival **is** foglalkozik, hanem arról, hogy **úgy** foglalkozik a nyelvvel, hogy a nyelv közösségi jellegét **mindenképpen** figyelembe veszi”. A társasnyelvészethez tehát nem csupán azok a területek tartoznak, amelyeket hagyományosan a szociolingvisztika illetékességi körébe szoktunk utalni. Sándor – némi megszorítással – a társasnyelvészethez sorolja többek között a diskurzuselemzést, de ide sorolhatjuk a pragmatikát is. Könnyen belátható, hogy amikor a szövegnyelvészet a szöveg jelentésének létrehozásában a feladó és a befogadó szerepét egyaránt figyelembe veszi, akkor a társasnyelvészet szemléletmódját követi, és kimondottan társasnyelvészeti szemléletet követ a pragmatika, amikor a megnyilatkozások megértését az együttműködési elv vagy a relevancia elvének alapján tanulmányozza, vagy azt vizsgálja, hogy a hallgató milyen következtetésekkel jut el a nyelvi kódolt jelentésektől az aktuális jelentéshez. A társasnyelvészethez tartozik tehát minden olyan nyelvészeti ág, illetve nyelvészeti megközelítés, amely „úgy foglalkozik a nyelvvel, hogy a nyelv közösségi jellegét mindenképpen figyelembe veszi”.

Bár ezekben a nyelvészeti diszciplínákban is előfordul, hogy a nyelvi jelenségeket a konkrét kommunikációs helyzettől és a résztvevőktől elvonatkoztatva vizsgálják (például a szövegnyelvészetben), alapjában véve azonban ezen nyelvészeti ágak kutatásaiban jobban jelen van a két (vagy több) kommunikáló ember tudata, mint a kizárólag a nyelvi rendszer leírásával foglalkozó nyelvészetben; az utóbbival szembeállítva tehát ezeket a nyelvészeti ágakat valóban nevezhetjük társasnyelvészethez is.

Úgy tűnik, jelentős mértékű az átfedés a társasnyelvészet és a Saussure által *parole-nyelvészetnek* nevezett területek között. Saussure a konkrét kommunikációtól elvonatkoztatott nyelvi rendszer vizsgálatát tekintette a nyelvészet igazi

feladatának (ezt nevezte „belső nyelvészetnek”), míg a nyelv használatával, a parole-jelenségekkel foglalkozó „külső nyelvészetet” kevesebbre becsülte. Ez a hagyomány ma is folytatódik: a „belső nyelvészetet” jelenleg képviselő formális (elméleti) nyelvészetnek – legalábbis akadémiai környezetben – jóval nagyobb a presztízse, mint a konkrét kommunikációs helyzetekhez kötődő „külső nyelvészet” egyes ágainak.

Érdekes módon azonban a „külső nyelvészettel” – a beszéd nyelvészetével – kapcsolatos nyelvészeti diszciplínák minden gyakorlati alkalmazás szempontjából használhatóbb adatokat szolgáltatnak, mint a formális nyelvészet (éppen ezért tekintik őket „alkalmazott nyelvészetnek”). Nem csak arról van azonban szó, hogy a társasnyelvészeti diszciplínák eredményeit közvetlenebbül lehet alkalmazni, hanem arról is, hogy ha az emberi kommunikáció lényegét akarjuk megragadni, akkor megfelelő választ ad-e kérdéseinkre a nyelvi rendszer vizsgálata? Karácsony csak az iskolai nyelvtanítással kapcsolatban állítja, hogy a nyelvtan tényei érdektelenek, ha közben elfelejtkezünk arról, mire is használjuk a nyelvet, de lehet, hogy ez a tudományos megismerés szempontjából is érvényes: lehet, hogy a Saussure által „külső nyelvészet”-nek tartott parole-nyelvészet a „belső nyelvészet”. Sándor (2001) szerint pontosan ez a helyzet (illetve nincs értelme megkülönböztetni *langue*-ot és *parole*-t, szinkroniát és diakroniát, alkalmazott és elméleti nyelvészetet: a nyelvészetnek csak akkor van értelme, ha társas szemléletű).

Azzal, hogy lényegében minden nyelvészet társasnyelvészet, teljes mértékben egyetértek. Ugyanakkor úgy gondolom, hogy nemcsak lehetséges, de elkerülhetetlen is a társas tevékenység eszközéül szolgáló nyelvi rendszert a konkrét kommunikációs helyzettől elvonatkoztatva *is* vizsgálni. Ezt jelzi az a tény is, hogy a nagyjából és egészében a társasnyelvészethez sorolható diszciplínák mindegyikének vannak olyan területei és megközelítései, amelyek inkább a rendszernyelvészethez tartoznak. Sándor (2001: 12) szerint „a diskurzuselemzés olyan szövegtan, amelynek alapvető szemlélete az, hogy a nyelvet közösségben használják, és elemzéseit nem szűkíti a nyelvi rendszer szövegszintű struktúráinak elemzésére”. A szövegtan egy része tehát ilyen – más része rendszer-szemléletű. Paradox módon a szociolingvisztika sem mindig társasnyelvészet: miközben a nyelv és a társadalom kapcsolatát, egymásra hatását, a nyelv beszélőtől, hallgatótól és kommunikációs helyzettől függő változatosságát vizsgálja, a hangsúly átkerülhet az egyes nyelvi változók százalékos arányaira, míg a nyelvi tevékenység társas jellege el is felejtődhet.

Mi következik mindebből? A társasnyelvészet kifejezés egyrészt nagyon vonzó, másrészt némi terminológiai bizonytalanságot eredményez, hogy a fent meghatározott „társas szemléletű nyelvészet” jelentés mellett Lanstyák szűkebb értelemben, a szociolingvisztika szinonímájaként is használja.

2. Társasnyelvészet és fordítástudomány

Milyen szerepet játszik a fordítástudományban a társasnyelvészeti megközelítés? Lanstyák megfogalmazása nem egyértelmű: egyrészt azt állítja, hogy a társasnyelvészetnek nagyobb szerepet *kellene* játszania, másrészt azt állítja, hogy *játszik is*.

A mondat második felével egyetértek. Ha *társasnyelvészet*en a tágabb értelemben vett nyelvészeti megközelítésmódot értjük, akkor azt mondhatjuk, hogy a fordítástudományban a társasnyelvészet egyes ágai, különösen a szövegnyelvészet és a pragmatika, nem csupán fontos, hanem *meghatározó* szerepet játszanak. Ma már a fordítástudomány kimondottan társasnyelvészeti tudományág (ahogy erre Lanstyák is utal), mivel egyrészt a társasnyelvészet eredményeit tudja leginkább hasznosítani (nincs generatív fordításelmélet), másrészt mivel konkrét szövegekkel foglalkozik, amelyeknek a két végén mindig ott van az egyik és a másik ember (és közöttük a harmadik, a fordító); vizsgálatának tárgya tehát kimondottan társas nyelvi tevékenység. Nida dinamikus ekvivalencia-elmélete például arról szól, hogy a fordítók hogyan adaptálják (kijelentő és felszólító módban is) a szövegeket a különböző befogadók szükségleteinek megfelelően: Fawcett (1997: 2) szerint ezt az elméletet úgy tekinthetjük, mint a „fordítás szociolingvisztikáját”. A társas nyelvészet jelentősége a fordítástudományban ma már annyira megnőtt, hogy az inga átlendült a másik irányba, és a fordítástudomány néha arról a kézenfekvőnek tűnő tényről is hajlamos elfelejtkezni, hogy a fordításban a nyelvi rendszerek különbségei – Klaudy kifejezésével: *a nyelvek fordítási viselkedése is* – fontos szerepet játszik.¹

A fordítástudomány kialakulásának időszaka egybeesett a kontrasztív nyelvészet fénykorával. A fordítás nyelvészeti elmélete a nyelvi rendszerek különbségeire és az ezekből szükségszerűen eredő fordítási (átváltási) műveletekre helyezte a hangsúlyt, és nem foglalkozott a konkrét kommunikációs helyzettel; ily módon tehát a strukturalista indíttatású kontrasztív nyelvészettel együtt eltávolodott a társasnyelvészeti szemlélettől. Hatim és Mason közkedvelt könyve (1990: 26–31) alaposan le is szedi ezért a keresztvizet a fordítás nyelvészeti elméletéről, a fordítás és a kontrasztív nyelvészet összefonódásáról. A kritika jogos, ugyanakkor nem hasznos az sem, ha az ellenkező végletbe esünk, és nem veszünk tudomást arról, hogy az egyes nyelvi rendszerek különbségei, függetlenül a konkrét fordítási helyzettől és a konkrét szövegtől, befolyásolják a fordítást, rendszeresen előforduló fordítási műveleteket tesznek szükségessé, és ezek a rendszerszerű különbségek leírhatók, sőt a gyakorlatban (például a fordítóképzésben) is hasznosíthatók. Ezt Lanstyák is elismeri (6. o.) Ebbe a hagyományba illeszkedik Klaudy idézett műve is, amely a fordítási műveletek talán eddigi legteljesebb leírását adja, de ugyanezt a hagyományt folytatják a szövegkorpuszok statisztikai vizsgálatával foglalkozó fordítástudományi megközelítések is.

3. Fordítástudomány és kétnyelvűség

Lanstyák szerint a fordítástudomány nem veszi kellőképpen figyelembe a kétnyelvűségkutatás, a kontaktológia és a nyelvi variabilitás elméletének eredményeit. „...a fordításelméleti irodalomban nem érvényesül eléggé a kétnyelvűségi szemlélet. A fordításkutatók a fordítást hallgatólágosan a kétnyelvű beszédtevékenységgel azonosítják, nem nagyon vesznek tudomást a kétnyelvű beszélő közösségek nyelvi gyakorlatáról, s a fordítást az egynyelvű beszédtevékenységgel állítják szembe” (Lanstyák 2004: 6).

Feltételezem, hogy amikor Lanstyák azt írja, hogy „a társasnyelvészetnek ennél nagyságrendekkel fontosabb szerepet kellene játszania – és részben játszik is – a fordítástudományban”, akkor a *kellene* a fent említett kutatási területekre vonatkozik. Megnehezíti azonban a mondat értelmezését a már említett terminológiai bizonytalanság: a kétnyelvűségkutatást, a kontaktológiát és a nyelvi variabilitás elméletét hagyományosan a szociolingvisztikához szokták sorolni, és Lanstyák a *társasnyelvészet* kifejezést szűkebb értelemben, a szociolingvisztika szinonímjaként is használja, továbbá Klaudynak a szociolingvisztika szerepéről szóló fejezetéből indul ki – akkor miért a társasnyelvészetnek kellene nagyobb szerepet játszania a fordítástudományban? Miért nem a szociolingvisztikának? Vagy konkrétan: a kétnyelvűségkutatásnak? Vagy a társasnyelvészet egyes ágainak?

Visszatérve a kétnyelvűségkutatásra, készségesen elismerem, hogy a fordítástudományban nem érvényesül eléggé a kétnyelvűségi szemlélet, és csak a javára válna, ha több figyelmet fordítana a kétnyelvűségkutatásra és a kontaktológiára. Valóban igaz, hogy mind a kétnyelvű kommunikáció, mind a fordítás *kommunikáció*, és a kommunikáció általános törvényszerűségei mindkettőre érvényesek, ráadásul a kommunikáció mind a két esetben két nyelven történik. Ennek alapján meglepő lenne, ha a kétnyelvű beszédtevékenységben és a fordításban nem találnánk közös vonásokat.

Ugyanakkor úgy gondolom, hogy a kétnyelvű kommunikáció és a fordítás között igen jelentős eltérések is vannak. Ezeket Lanstyák kiválóan összefoglalja: a kétnyelvű beszédtevékenység független, a fordítás és tolmácsolás függő nyelvhasználat, a kétnyelvű beszédtevékenység során a kétnyelvű beszélő felváltva használja a két nyelvet különböző tartalmú közlésekben, míg a fordítás és tolmácsolás során a fordító (tolmács) egy korábbi közléssel azonos (vagy azonosnak feltételezett) tartalmú közléseket hoz létre egy másik nyelven. Tehát itt *két különböző kétnyelvű kommunikációról* van szó. Ezért nem érthetek egyet azzal, hogy a kétnyelvűségkutatásnak meghatározó szerepe lehetne a fordítástudományban.

A fordítástudomány meghatározásaiban valóban gyakran szerepel az a kitétel, hogy „a fordítás kétnyelvű kommunikáció”. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a fordításkutatók itt a természetes kétnyelvű kommunikációra gondolnak, és „a fordítást hallgatólágosan a kétnyelvű beszédtevékenységgel” azonosítják, hiszen – mint Lanstyák írja – a természetes kétnyelvűség körülményei között előforduló kétnyelvű kommunikáció eddig kiesett a fordítástudomány látóköréből. A fordításra utaló „kétnyelvű kommunikáció” kifejezés tehát a fordítástudományban csupán azt a tényt regisztrálja, hogy a kommunikáció két nyelv használatával megy végbe.

A fordítástudomány által vizsgált kétnyelvű kommunikáció tehát – ahogy Lanstyák is leírja – eltér a kétnyelvűek természetes kétnyelvű beszédtevékenységétől. A jobb áttekintés érdekében a kétfajta kommunikáció eltéréseit a következő táblázatban összegzem.

Kétnyelvű beszédtevékenység	Fordítás és tolmácsolás
Tipikusan két résztvevője van.	Tipikusan három résztvevője van.
A résztvevők kétnyelvűek.	Csak a közvetítő kétnyelvű.
Mind a két résztvevő használja mind a két nyelvet.	Csak a közvetítő (fordító) használ két nyelvet, a feladó és a címzett egynyelvű kommunikációt folytat.
Független beszédtevékenység: a két különböző nyelven elmondott szövegrészek nem azonosak.	Függő beszédtevékenység: már megfogalmazott üzenet ismétlése más nyelven.
A két különböző nyelven kifejezett szövegrészek feladója azonos.	A két különböző nyelven kifejezett szöveg feladója nem azonos.
A két különböző nyelven kifejezett szövegrészek címzettje többnyire ugyanaz (lehet azonban más is).	A két különböző nyelven kifejezett szöveg címzettje más.

Ezek bizony lényeges különbségek,² ezért nem tartom valószínűnek, hogy a fordítástudomány olyan mértékben összefonódjon a kétnyelvűségkutatással, mint azt Lanstyák javasolja: „a fordítástudomány akár a kétnyelvűségkutatás egyik speciális területe is lehetne” (17. o.). Nem a fordítástudomány önállóságát félttem: egyszerűen arról van szó, hogy a kétféle kétnyelvű kommunikáció hasonlóságai ezt nem indokolják, tekintve, hogy a hasonlóságok mellett egy sor eltérés is található. Maga Lanstyák is megállapítja, hogy „a nyelvközi fordítás a kétnyelvű beszédtevékenységnek egy egészen sajátos – mondhatni atipikus – válfaja, amely radikálisan eltér a szokásos kétnyelvű beszédtevékenységtől” (11. o.). Mind a két tudományág a kommunikáció egy bizonyos fajtáját vizsgálja, amelyben két nyelv szerepel, ezért sok közös vonása van; a különbségek azonban olyan mértékűek, hogy az ilyenfajta átsorolást nem teszik lehetővé. A kétnyelvűségkutatásnak is megvannak a maga hagyományos témái, amelyek a fordítástudomány számára közömbösek, míg a fordítástudomány, amely a tágabb értelemben vett társasnyelvészet legkülönfélébb területeivel van kapcsolatban, sok olyan kutatási területtel és témával foglalkozik, amelyek a kétnyelvűségkutatás és a szűkebb értelemben vett társasnyelvészet (szociolingvisztika) illetékességi körén túl esnek.

Azzal viszont fenntartás nélkül egyetérthetünk, hogy a fordítástudomány elméleti és gyakorlati kérdéseinek megoldásában *összehasonlításképpen* fontos lehet a kétnyelvűségkutatás eredményeit és módszereit figyelembe venni. A kétnyelvű kommunikáció, illetve a fordítás összehasonlítása sok kérdésben közelebb vihet a fordítás megértéséhez. Különösen ígéretesnek tűnik a kétfajta kommunikáció nem tipikus változatainak, például a hivatásos és a természetes fordításnak az összehasonlítása, a hasonlóságok és különbségek regisztrálása.

4. Kétnyelvű-e a fordító?

Lanstyák nem ért egyet Klaudy véleményével, aki a fordítót nem tartja kétnyelvű beszélőnek. Megállapítja, hogy

a fordítók és tolmácsok fordítási tevékenysége nem szakítható el a „mezei” kétnyelvű beszélők szokványos beszédtevékenységétől ... a fordítók munkájuk során értelemszerűen nem lehetnek egynyelvű beszédmódban, csakis kétnyelvűben. Ez pedig nagyban növeli a kontaktushatás lehetőségét. (13)

Ugyanakkor Lanstyák a különbségeket is megemlíti:

a fordítók esetében a másik nyelv nemcsak úgy általában van jelen, hanem olyan más nyelvű írásművet olvasnak vagy más nyelvű beszédművet hallgatnak a fordítók, amely közvetlen modellként szolgál saját beszédtevékenységükhöz; ezt neveztük főntebb függő szövegalkotásnak, ill. függő beszédtevékenységnek.

Az előzőekből adódóan a fordító nyelvhasználatára nemcsak úgy általában van hatással a kétnyelvűség, ill. a másik nyelv, hanem az adott forrásnyelvi írás- vagy beszédmű nyelvi megoldásai nagyon is konkrétan befolyásolják. ...

Ugyanakkor a fordító nyelvhasználata – amint már főntebb is említettük – sokkal tudatosabb, mint a „mezei” kétnyelvű beszélőé, ezért rendszerint tudatosan ellenáll a másik nyelv hatásának. S bár a másik nyelv hatását teljesen nem tudja kiküszöbölni, elképzelhető, hogy a fordításban jelentkező kontaktushatás általában kisebb mértékű (egyszersmind más jellegű), mint egy átlagos kétnyelvű ember független beszédtevékenysége során létrejövő kontaktushatás. Hatványozottan így van ez a szakképzett fordítók esetében, akiket elméleti ismereteik is „védik” a másik nyelv hatásától.” (13–14)

Lanstyák tehát nagyon is jól meghatározza a kétnyelvű beszédtevékenység és a fordítás közötti *különbségeket*, ennek ellenére a kétnyelvű beszélők beszédtevékenysége és a fordítás közötti *hasonlóságokra* helyezi a hangsúlyt, elsősorban annak alapján, hogy „mindkét tevékenységet kétnyelvű emberek végzik („tudjuk, hogy a kétnyelvű emberek mindkét nyelvüket szükségszerűen másképp beszélnek, mint az érintett nyelvek egynyelvű beszélői, a kétnyelvűek ugyanis nem tudják a két nyelvüket teljesen távol tartani egymástól.... További hasonlóság a fordítás és a kétnyelvű emberek független beszédtevékenysége között, hogy mindkettő sajátos nyelvváltozatok kialakulásához vezet.”) (14)

Kétnyelvű tehát-e a fordító, és valóban kétnyelvű beszédmódban van-e, amikor fordít? Igen is, meg nem is: a fordító ugyan – nyelvtudása szintjétől függetlenül – valóban kétnyelvű, amennyiben két nyelvet használ, de ez a kétnyelvűség más, mint a természetes kétnyelvűség, és a közvetítői munka során létrejövő beszéd- vagy írásmű más jellegű, mint a természetes kétnyelvű beszédtevékenység során létrejövő. Az egynyelvű és kétnyelvű beszédmód mellett tehát harmadiknak, vagy a kétnyelvű beszédmódon belül, feltételezhetjük egy további beszédmód, a *közvetítési beszédmód* létezését is. A fordító beszédtevékenységének

célja és kontextusa – ahogy az Lanstyák leírásából is kiténik – erősen eltér a két-nyelvű beszéd módban levő két-nyelvű beszélőtől: a fordító *nem személyes célokból kommunikál két nyelven*, és ez a tény jelentős – esetleg döntő – mértékben megfogja különböztetni tevékenységét a tipikus két-nyelvű beszédtevékenységtől.

A tulajdonképpeni két-nyelvű beszéd mód és a közvetítői beszéd mód prototípusa tehát, figyelembe véve a Lanstyák által említett különbségeket is, a következőkben különbözik egymástól:

Két-nyelvű beszéd mód prototípusa	Közvetítési mód prototípusa
A két nyelvet ismerő személy <i>személyes kommunikációs céljainak</i> megvalósítása során két nyelvet használ.	A két nyelvet is ismerő személy <i>mások kommunikációs céljainak</i> megvalósítását akarja elősegíteni két nyelv használatával; saját személyes kommunikációs céljainak megvalósítása során ettől függetlenül használ egy vagy két nyelvet.
A beszélő a saját üzeneteit kommunikálja (független nyelvhasználat).	A beszélő mások üzeneteit kommunikálja (függő nyelvhasználat, már létező szöveg).
Általában nem ismétli egyik nyelven, amit a másik nyelven mondott és fordítva.	Általában egyik nyelven ismétli, amit valaki más egy másik nyelven mondott (írt); a fordítás gyakran egyirányú (a tolmácsolás lehet kétirányú is).
A beszélő nem foglalkozásszerűen használja a két nyelvet; figyelme a tartalomra összpontosul.	A közvetítő többnyire hivatásos; figyelme a formára is kiterjed, tevékenysége tudatosabb.
A két nyelven létrehozott üzenet címzettje tipikusan azonos személy.	A két nyelven létrehozott üzenet címzettje tipikusan más személy.
A két nyelven létrehozott üzenet gyakorlatilag egy időben, ugyanazon diskurzus keretében jut el a címzetthez.	A két nyelven létrehozott üzenet nem feltétlenül egy időben jut el a címzetthez; tipikusan a célnyelven létrehozott üzenet egyáltalán nem jut el a címzetthez.
Dominánsan szóbeli.	Dominánsan írásbeli.

Még egyszer hangsúlyozom, hogy a fordítástudomány és a társasnyelvészet (szociolingvisztika), ezen belül pedig a két-nyelvűségkutatás együttműködése nagyon gyümölcsöző lehet. Az összehasonlítás érdekes tanulságokkal szolgálhat mindkét szakterület számára. Fontos adatokat szolgáltatathat a természetes fordítás tanulmányozása, hasznos lehet az egynyelvű, két-nyelvű és a közvetítési beszéd mód összehasonlítása; érdekes lehet megvizsgálni, hogyan hat a fordításra, ha két-nyelvű (és két kultúrájú) beszédközösség számára készül, vagy ha a fordító két-nyelvű körülmények között él.

Az is világos, hogy míg a kétféle kommunikáció prototípusai markánsan elkülönülnek egymástól, kevésbé prototípusos változataikban nagyobb lehet a hasonlóság. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a kétféle kommunikáció tanulmányozására létrejött nyelvészeti diszciplínák fő kutatási témái eltérőek, szakközi kapcsolódásai mások. A kutatási módszerek tekintetében a fordítástudomány egy sor más nyelvészeti diszciplína módszereit és eredményeit

hasznosíthatja (és hasznosítja); köztük a társasnyelvészetét (szociolingvisztikáit). Ennek ellenére aligha lenne értelme a fordítástudományt egyik vagy másik kutatási területet részének tekinteni.

5. A fordítás és a nyelvművelés viszonya

A magyar leíró nyelvészekhez hasonlóan a nyelvművelést Lanstyák sem tartja sokra: mint írja, „A fordítók és a fordításkutatók – gyermeki naivitással – még mindig a nyelvműveléstől várnak segítséget nyelvi gondjaik megoldásában, az élőnyelvi kutatások eredményeit, amelyeket pedig jól tudnának hasznosítani, nem ismerik.” (7) Az utóbbi kutatásokat közzétevő könyvek közül a Kiefer (2003), illetve Kontra (2003) által szerkesztett köteteket említi.

A magam részéről úgy vélem, hogy a fordító és tolmács többnyire formális kontextusokban dolgozik, amelyekben a sztenderd nyelvváltozat nyelvhelyességi normáinak betartását nem csupán elvárják, hanem be is tartatják. Ily módon a fordító (és tolmács) gondjait – legalábbis *részben* – a nyelvművelés oldja meg, amennyiben nyilvántartja a fordítás leggyakoribb kontextusaiban (írott nyelv, formális stílus) érvényes normákat és eligazítást nyújt bizonyos nyelvi változatok megítéléséről. Az, hogy az élőnyelvi vizsgálatok eligazítást adnak-e arra nézvést, hogy milyen normákat tartson be a fordító, ha megbízói igényeinek eleget akar tenni, kétségesnek tartom. A fordítónak nem arra van szüksége, hogy leíró jellegű információt kapjon arról, hogy az egyes magyar nyelvjárásokban a beszélők hány százaléka tart elfogadhatónak bizonyos vitatott nyelvi változókat, és a fordítót nem nyugtatja meg az az információ sem, hogy az általa beszélt nyelvváltozat ugyanolyan értékű, mint más nyelvváltozatok. A fordító – sok más beszélőtől eltérően – a fordítási nyelvváltozatot nem identitásjelző funkcióban használja, hanem természetes módon alkalmazkodni akar az érvényes normákhoz, és esetenként preskriptív útmutatást igényel. Ha ezt – legalábbis részben – a nyelvműveléstől kapja meg (amennyiben egyes normák nyilvántartásával a nyelvművelés foglalkozik) akkor a nyelvműveléshez fog fordulni; ha az élőnyelvi kutatásoktól kapja meg a választ, akkor az utóbbihoz. Ha a fordító el akarja dönteni, hogy adott szövegben a *bocsát* vagy a *bocsájt* formát írja-e le, vagy hogy elkerülje-e az ún. terpeszkedő szerkezeteket, a nyelvhasználat százalékos megoszlását mutató adattal nincs kisegítve: azt is tudnia kell, hogy a fordítás felhasználói és megrendelői körében melyik formát tartják helyesnek (akár igazuk van, akár nincs). A társasnyelvészet akkor léphet a nyelvművelés helyére, ha az érvényes normákról teljes körű, megbízható, érthető és követhető információkat ad.

Jegyzetek

¹ Az EST (Európai Fordítási Társaság) 2004-es lisszaboni kongresszusán Brian Mossop „*Back to translation as Language*” címmel szervezett kerekasztal-beszélgetést. Vitaindításában azt a véleményt fejtette ki, hogy az utóbbi 20–25 évben a fordítástudomány a

fordítást egyre inkább szociokulturális, politikai és intézményi nézőpontból szemlélte, míg a nyelvi szempontot – hogyan jön létre a fordítás nyelve – teljesen háttérbe szorította. A mikrolingvisztikai elemzést ma úgy tekintik, mint ami önmagában nem érdekes, csak mint a szociológiai elemzés része, megelőző lépése.

² A fentiek természetesen csak a kétnyelvű beszédtevékenység, illetve a fordítás/tolmácsolás prototipikus változataira vonatkoznak. A nem prototipikus fordítási helyzetek közé tartozik például az önfordítás, ahol az eredeti feladó és a fordító azonos; ez nyilván közelebb esik a kétnyelvű beszédtevékenységhez. Ugyanakkor a kétnyelvű beszédtevékenység során is előfordul ugyanannak a szövegrésznek az ismétlése a másik nyelven, akár az eredeti feladó, akár közvetítő által, ami a fordítás/tolmácsoláshoz közelít (természetes fordítás). Világos azonban az is, hogy a kétnyelvű beszédtevékenység és a fordítás/tolmácsolás prototípusai jelentős mértékben eltérnek egymástól.

Irodalom

- Fawcett, P. 1997. *Translation and Language*. Manchester/Northampton: St. Jerome.
- Hatim, B., Mason, I. 1990. *Discourse and the Translator*. London: Longman.
- Karácsony S. 1938. *Magyar nyelvtan társaslélektani alapon*. Budapest: Exodus kiadás.
- Kiefer F. (szerk.) 2003. *A magyar nyelv kézikönyve*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. 1999/2002. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica. (Az 5., bővített és átdolgozott kiadás alapján készült változatlan utánnomás.)
- Kontra M. (szerk.) 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Lanstyák I. 2004. Fordítástudomány és kétnyelvűség. *Fordítástudomány* VI. évf. 1. szám 5–27.
- Sándor K. (szerk.) 2001. *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. Szeged: JGYF Kiadó.
- Szilágyi N. S. 2000. *Ne lógasd a nyelvedet hiába!* Kolozsvár: AESZ füzetek.